

Vught in de Middeleeuwen

Maurick

Hoe oud Vught is, is met geen mogelijkheid te zeggen. Zeker is dat het dorp omstreeks 1000 na Christus de nodige economische bedrijvigheid kende en beschikte over twee kerken: de St.-Lambertuskerk aan de tegenwoordige Helvoirtseweg en St.-Pieter op het Maurickplein. De 'bebouwde kom' bestond uit schaarse bebouwing binnen een driehoek die werd begrensd door het Maurickplein, het Marktveld, de Dorpsstraat en de Dommel ter hoogte van de smalle Taalstraat. Op de plaats waar nu kasteel Maurick staat, of in de directe omgeving daarvan, bevond zich een 'motteburcht', een versterkt huis op een kunstmatige heuvel met een gracht er omheen.

Wie de motteburcht hebben bewoond, is niet met zekerheid bekend. De familie 'Van Vught' duikt op omstreeks 1105. Zij zouden het dorp hebben gekregen van de graven van Gelder. Die relatie met Gelder kostte hen uiteindelijk hun zeggenschap over Vught. In het begin van de dertiende eeuw wist Hertog

Hendrik I van Brabant het grootste gedeelte van de Kempen onder zijn invloedssfeer te brengen. De graven van Gelre waren zijn belangrijkste tegenstanders. In 1232 sloot Hendrik I een overeenkomst met Boudewijn van Vught. Deze overeenkomst moest een einde maken aan de conflicten tussen beide edellieden. Een van de onderdelen van de overeenkomst was de deling van Vught. Boudewijn werd gedwongen om een deel van zijn opbrengsten uit Vught te delen met Hendrik. Een ander deel van de Vughtse opbrengsten bleef rechtstreeks naar Boudewijn gaan, omdat het een Gelders leen betrof. Zo was sinds 1232 sprake van een juridische tweedeling met twee heren. Dat duurde tot 1257, toen Boudewijn al zijn bezittingen aan de hertog moest overdragen. De 'heren van Vught' waren voortaan leenmannen van de Brabantse hertog.

Wie die leenmannen na het verdwijnen van de familie Van Vught waren, is grotendeels bekend. Van 1324-1421 was dat

16

Motteburchten waren tussen 1000 en 1250 een populair burchttype in West-Europa. Hier een afbeelding uit Loches, Frankrijk (foto: Henk Smeets).

Middeleeuws zegel van Vught met twee kerken, 1406 (Vughts Museum).

Oudste afbeelding van de twee middeleeuwse kerken van Vught. Links: de St.-Lambertuskerk en rechts de St.-Pieter, met daarachter het bos van Maurick en de Dommel. Het torentje in het bosje, midden op de afbeelding is Leeuwenburg, voorloper van het huidige notariskantoor aan de Kapellaan (fragment van het schilderij 'Aftocht van het Spaanse garnizoen na de overgave van 's-Hertogenbosch, 1629' van Pauwels van Hillegaert. Rijksmuseum, Amsterdam).

de familie Liscep, van 1421-1429 Katheline van Mauderick (naar wie het kasteel werd vernoemd), van 1429-1443 Godscalck van Roesmont, van 1443-1464 de familie Van Vladeracken en van 1464-1681 de familie Heym. Daarmee hebben we de middeleeuwen verlaten. Van 1681-1884 is vervolgens de familie Van Beresteyn eigenaar van Maurick, gevolgd door de familie Van Lanschot (1884-1963).

Waarschijnlijk is kasteel Maurick ter vervanging van de motte-burcht omstreeks 1450 gebouwd door Henrick van Vladeracken. Het 'kasteel' had geen militaire functie, maar diende zoals veel landhuizen langs Dommel en Essche Stroom als buitenverblijf. Toch zouden een gracht en ophaalbrug er eeuwenlang voor zorgen dat de bewoners

beschermd waren tegen struikrovers, plunderende soldaten en... wolven!

Twee kerken

Omstreek 1300 bezat Vught dus al twee parochiekerken: de St.-Pieter en de St.-Lambertuskerk. De grenzen tussen beide parochies waren grillig en liepen dwars door het dorp. Zo hoorde Maurick tot de parochie van St.-Pieter en Oud-Herlaer tot die van St.-Lambertus. De St. Lambertusparochie is het oudst; vermoedelijk gesticht tijdens of kort na de kerstening van de Brabantse gebieden omstreeks 700. Anderhalve eeuw later stichtte de aartsbisschop van Keulen de concurrerende parochie van St. Pieter op een koninklijk landgoed.

De belangrijkste vorm van inkomsten voor een parochiekerk waren de zogenaamde tienden.

Doorgaans was dit het recht op een-tiende deel van de oogst. In Vught ging het om de Oude en de Nieuwe Tiend. De

De St.-Pieter op het Maurickplein, achttiende eeuw (BHIC).

Beeld van St.-Pieter (Vughts Museum).

Nieuwe Tiend was eigendom van de St.-Pietersparochie en de Oude Tiend hoorde bij de parochie van St.-Lambertus. Dit bevestigt de conclusie dat de St.-Lambertusparochie de oudste was. Tienden waren verdeeld in klampen. Ongebruikelijk was dat in Vught die klampen door elkaar heen lagen. Bovendien lag de Oude Tiend van de St.-Lambertuskerk op het grondgebied van de St. Petruskerk. Opnieuw een aanwijzing dat de St.-Lambertusparochie ouder is dan die van St.-Pieter: hoewel de St.-Lambertusparochie bij de stichting van de St.-Pietersparochie een deel van haar grondgebied verloor, behield zij daar haar oude recht op tienden.

De Duitse Orde

De Duitse orde werd omstreeks 1189 gesticht als een religieuze orde die vooral was belast met de verzorging en verpleging van gewonde kruisvaarders. De kern van de orde bestond uit ridders, vandaar dat de orde zich naast zijn verzorgende taken ook ging toeleggen op de verspreiding van het katholieke geloof en de strijd tegen de Islam in het Midden-Oosten. De volledige naam van de orde luidde: de orde van de broeders van het hospitaal van de heilige Maria der Duitsers in Jeruzalem (Ordo fratrum hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum Ierosolimitanorum). De leden van de orde, die veelal priester waren, moesten de geloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid afleggen en woonden in burchten en versterkte plaatsen door heel Europa en het Heilige Land.

In 1221 werd de orde onder direct gezag van de Paus geplaatst. Hierdoor waren ze vrij van het gezag van soevereine

Muurschildering in de Lambertuskerk te Vught: het Lam Gods met een staf voorzien van het kruis van de Duitse orde (foto: Henk Smeets).

vorsten en bisschoppen. Niet lang hierna verlegde de orde het zwaartepunt van haar activiteiten van het Midden-Oosten naar het noorden van Polen voor de kerstening van de heidense Polen en Litouwers. De ridders van de orde traden hard op; plunderingen, brandstichting en moordpartijen kwamen regelmatig voor. Op de vrijgekomen stukken land kwamen uit het westen afkomstige boeren te wonen. De orde stichtte steden en creëerde een goed georganiseerde staat bestaande uit de huidige Baltische staten en Polen. Na 1400 werd de orde verslagen door de koningen van Polen-Litouwen en nam de omvang van hun gebied snel af.

Hoewel de meeste activiteiten van de orde in het oosten plaatsvonden, waren er zoals eerder aangegeven door heel Europa vestigingen te vinden van de Orde. Deze stonden bekend als commanderijen. Hierbij werd onderscheid gemaakt tussen ridder- en priestercommanderijen. Laatstgenoemden waren kleiner en stonden onder leiding van een priester. Vught had een priestercommanderij, gelegen op het huidige landgoed Zionsburg.

Tussen 1270 en 1334 kwam de St.-Lambertuskerk in het bezit van de Duitse Orde. In het dodenboek van de balije Aldenbiezen, de onderafdeling van de orde waar Vught onder viel, wordt een zekere Gerard van Tienen vermeld. Deze was naast priester-broeder van de commanderij van Pitseburg ook priester van Vught. Daarnaast is uit 1334

De Lambertuskerk, begin achttiende eeuw, met ingestort middenschip; gevolg van een brand in 1603 (BHIC).

voor het eerst bekend dat in Vught belasting geheven wordt door een commandeur van de Orde. De bezittingen van de Duitse Orde in Vught bestonden omstreeks 1423 uit de St.-Lambertuskerk met de Oude Tiend en de tiendklampen van de Molenakker, Cromvoirt, Deuteren, 't Reut en Oud-Herlaar. Daarnaast inde de commandeur ook belasting van enkele huizen en boerderijen in Vught en omgeving die door de orde waren aangekocht.

Grafzerk van Jacobus van Zittaert, commandeur van de Duitse Orde in Vught en pastoor van de St.-Lambertuskerk. Overleden in 1555 te Maastricht, meer dan 100 jaar oud (foto: Henk Smeets).

Hoe de Orde precies aan de bezittingen in Vught is gekomen is niet duidelijk. Wel wordt in het sterfboek Dirk Berkhout vermeld, met de toevoeging: 'die aan ons goederen in Vught heeft geschonken'. De Berkhouts kwamen oorspronkelijk uit Mechelen en verkregen in de twaalfde en dertiende eeuw invloedrijke posities als adviseurs van de Brabantse hertogen. Gilis Berkhout was de stichter van de eerder genoemde commanderij van Pitseburg. In 1290 wordt er een zekere Dirk Berkhout voorgedragen voor de post van kanunnik in het kapittel van Oirschot. Als dit de schenker is van de in Vught gelegen landerijen, is het niet onmogelijk dat hij de St.- Lambertuskerk heeft verkregen van de in geldnood verkerende Heer van Oirschot en Vught. Bij gebrek aan bronnen blijft dit echter een veronderstelling.

Het commandeurshuis bleef bestaan tot 1543. Toen brandde Maarten van Rossum het plat, evenals een groot deel van de rest van Vught. De Orde bleef echter in het bezit van goederen in Vught, zelfs na 1629 (de verovering van 's-Hertogenbosch

door Frederik Hendrik) en 1648 (de Vrede van Munster). Wel werd de St.-Lambertuskerk vanaf 1629 in gebruik genomen door de protestanten. De Orde behield echter het recht om in Vught pastoors te benoemen. Gekerkt werd in een schuurkerk. In 1662 verkocht de commandeur van Gemert de Vughtse bezittingen van de Orde. Maar nog steeds bleef de Orde pastoors aanwijzen. De laatste pastoor overleed in 1829. Toen besloot vicaris Van Alphen de parochie te laten fuseren met die van St.-Pieter en kwam een einde aan de betrokkenheid van de Orde met Vught.

Het kartuizerklooster

In de Taalstraat stond in de Middeleeuwen een kartuizerklooster, dat zich uitstrekte van het huidige Sophiasburg tot aan een weiland dat Gansoyen genoemd werd, en van de straat tot aan de Dommel. De monniken vestigden zich in 1472 in Vught. Daarvoor hadden ze op Eikendonk gewoond in Den Dungen. In 1471 kreeg het klooster daar van Karel de Stoute de naam Domus Sanctae Sophiae Constantinopolitanae, om de val van Constantinopel en de ontwijding van de Aya Sophia door de Turken in 1453 te herdenken. Het klooster in Vught kreeg dezelfde naam. Vijftig jaar leefden de kartuizers in alle rust in Vught. Daarna was de rust voorbij en werden ze regelmatig aangevallen, totdat het klooster in 1578 volledig in de as werd gelegd. Eén van die aanvallen kwam in 1525 van boze Bosschenaren die het niet langer pikten dat kloosters geen belasting hoefden te betalen. Na aanvallen op kloosters in de stad, trokken ze ook richting Vught. Prior Hubertus van Loon was echter op tijd gewaarschuwd en verzoon een list. Toen de Bosschenaren bij het

Het kartuizerklooster aan de Dommel. Kaart Van Deventer, ± 1545-'62.

klooster aankwamen, werden ze vriendelijk ontvangen en in de boomgaard gastvrij onthaald op 'broot, booter, kaes ende bier'. Na gegeten en gedronken te hebben, was de woede weg en keerden de Bosschenaren tevreden naar de stad terug. De prior kon opgelucht adem halen.

In 1543 probeerde de Gelderse krijgsheer Maarten van Rossum 's-Hertogenbosch in te nemen. Toen dat mislukte was het platteland rond Den Bosch het slachtoffer. Vught werd grotendeels verwoest. De kartuizers wisten de verwoesting van hun klooster af te kopen. In 1566 volgden twee 'beeldenstormen', waarbij kerken en kloosters het moesten ontgelden. Ook het kartuizerklooster werd bestormd. De monniken zochten elders hun toevlucht en begonnen met het herbouw van het klooster. Terug in Vught was hun verblijf maar van korte duur: in 1572 was de opstand tegen de Spanjaarden

volop aan de gang en werd het klooster opnieuw verwoest. De kartuizers verdwenen definitief uit Vught. Zes jaar later legde het Bossche stadsbestuur de ruïne in de as om belegeraars dekking te ontnemen en voor de eigen troepen het schootsveld vrij te maken.

(basistekst: Wim van Schijndel, docent geschiedenis, Mira Ficq-Weijnen, Neerlandica en Henk Smeets)

Geraadpleegde literatuur

Kappelhof, A.C.M. *Inventaris van de archieven van de Duitse Orde te Vught 1334-1795*, 's-Hertogenbosch 1978.

Aarts, Bas 'Maurick en de Vughtse middeleeuwen', in: *Vughtse Historische Reeks*, deel VIII, p. 7-24.

Kappelhof, Ton 'Vught in de middeleeuwen (900-1300. Het raadsel van de twee kerken', in: *Vughtse Historische Reeks*, deel III, p. 7-32.

Rossum, Tessy van 'Domus Sanctae Sophiae Constantinopolitanae. Het kartuizerklooster te Vught', in: *Vughtse Historische Reeks*, deel IX, p. 7-22.

Schuttelaars, Anton & Martien Veekens 'Vught verpand en ingelost (1505-1511', in: *Vughtse Historische Reeks*, deel XII, p. 36-51.

Soelen-de Kam, Elly van 'Kasteel Maurick, zijn leenmannen, eigenaren en bewoners', in: *Vughtse Historische Reeks*, deel X, p. 7-24.